

НАТЯК ЯК ПРИЙОМ ПІДСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ

В.В.Каплінський

Вивчаючи методи виховання, ми частіше звертаємо увагу на розкриття їх сутності, знайомимо студентів з різними підходами до їх класифікації, вибірково характеризуємо зміст, однак, як правило, дуже рідко звертаємо увагу на **підсилювачі** їх ефективності, тобто на **прийоми виховного впливу**, від яких суттєво залежить коефіцієнт корисної дії того чи іншого методу.

Прийоми, які успішно можуть бути використані як важливий **додатковий** спосіб взаємодії суб'єктів виховання інколи навіть і не розглядаються авторами посібників з педагогіки при висвітленні теми „Методи виховання”.

Безпосередньо з прийомами виховного впливу студенти знайомляться вже пізніше при вивченні методики виховної роботи, не завжди пов'язуючи їх з раніше вивченими методами виховання, а отже, не усвідомлюючи їх цілісності і необхідності поєднання для підсилення дії методів.

Тому нерідко майбутній вчитель може блискуче дати визначення, класифікацію методів, конкретизувати і навіть охарактеризувати їх. Однак в ситуаціях, де їх необхідно **застосовувати**, він цього не зможе успішно зробити, не оволодівши тими додатковими способами впливу, які забезпечують їх ефективність, чи то при зверненні до свідомості, чи то при організації діяльності, чи при оцінюванні і корекції поведінки.

Так, сам по собі **метод доручення**, застосований А.Макаренком, у „Педагогічній поемі”, не мав би такого сильного ефекту, якби не був підсилений прийомом довіри до С.Карабанова.

Антон Семенович так забезпечив цілісність методу доручення і прийому довіри, що вихованець Карабанов, навіть, здогадавшись про приховані наміри Макаренка, не образився на свого вихователя, бачачи в ньому великого майстра. „Ох. І хитрий же Ви, Антоне Семеновичу”, - саме такий

підтекст мала фраза, яку сказав окрилений довірою Семен Карабанов, покидаючи кабінет.

Саме про **єдність** методів і прийомів виховного впливу у їх практичному застосуванні йтиме мова в даній статті, яка є логічним продовженням попередніх статей (2,3).

У першій з цих двох статей було обґрунтовано педагогічну доцільність при застосуванні методу природних виховних ситуацій, здебільшого ініційованих учнями прийомів вдової байдужості та іронії.

Мета цієї та подальших статей – довести педагогічну доцільність інших гальмівних прийомів, які можна успішно використовувати для блокування негативних проявів поведінки вихованців та їх виправлення при застосуванні здебільшого методу виховних ситуацій.

Оскільки зміст цих прийомів розкритий у книзі Е.Ш.Натанзон (5), наша мета – на основі практичного досвіду показати, як і при яких умовах ці прийоми спрацьовують у конкретних ситуаціях виховного впливу, спрямованих на блокування негативної поведінки.

Як уже зазначалось (2, с. 111) гальмівні прийоми визначаються як прийоми виховного впливу, які допомагають виправляти поведінку шляхом збудження у вихованців переважно негативних почуттів (сорому, незручності, жалю, гіркоти, каяття, незадоволення своїм вчинком і т.д.).

Одним із ефективних прийомів виховного впливу, здатних при певних умовах спонукати вихованця до осмислення своїх негативних рис, або ж негативних проявів поведінки, є **прийом натяку**, тобто створення обставин, при яких учень сам відчуває свою провину.

При застосуванні цього прийому його виховна мета залишається непомітною для вихованця, оскільки вихователь ані словом прямо не обмовляється про негативний вчинок. Він веде себе так, ніби нічого не трапилося. Натяк може здійснюватися у наступних формах.

1. У формі гарного вчинку самого вихователя, учнів або інших осіб, контрастного за своїм змістом негативному вчинку, який мав місце при застосуванні даного прийому.
2. У формі розповіді про аналогічний вчинок, героєм якого може бути реальна або вигадана особа, літературний- або кіно- герой. При цьому зміст та форма розповіді мають бути такими, щоб викликати негативне ставлення до вчинку, про який розповідається.
3. У формі розповіді, що містить у собі не один, а два контрастних за своїм змістом випадки з метою викликати захоплення вчинком, про який йде мова у першому, і, навпаки, - зневагу і засудження поведінки, яка має місце у другому. Останній має бути аналогічним негативній поведінці учня (учнів), на яких здійснюється вплив.
4. У формі відеофрагменту, змістом якого може бути гарний вчинок, контрастний здійсненому учнем, як у першому випадку; негативний вчинок, як у другому; або ж дві контрастні ситуації, як у третьому.

Метою застосування прийому натяку у будь-якій із названих вище форм є створення умов, які дозволяють уявити себе у створених учителем обставинах, зрівняти поведінку інших зі своєю, критично оцінити свої негативні дії, свої недоліки (байдужість, егоїзм, жадність та ін.) і викликати почуття сорому. Натяк забезпечує відчуття і розуміння учнем (учнями) своєї провини та збуджує бажання виправитись.

На лабораторному занятті з педагогіки „Принципи. Методи та прийоми виховання” студенти знайомляться з неперевершеним майстром застосування різноманітних прийомів виховного впливу – вихователем з фільму Д.Асапової „Пацани” П.Антоновим. У названому фільмі є досить вдала ілюстрація натяку для підсилення виховного впливу Паші на свого заступника Олега Павловича.

Після кількох індивідуальних бесід з Олегом Павловичем, в яких Паша намагається безрезультатно переконати останнього в тому, що його авторитарний стиль, базований на явному негативному ставленні до вихованців, породжує лише внутрішній опір та ненависть до нього. А це є серйозним бар'ром до будь-яких виховних впливів на важковиховуваних підлітків.

Позиція Паші, його слова викликають досить негативну реакцію Олега Павловича. Тоді Паша вирішує діяти не відкрито, а приховано, звертаючись до прийому натяку, щоб вказати своєму заступнику на можливі наслідки його неправильних методів і дати відчутти той внутрішній конфлікт, який визрів між ним і вихованцями.

Традицією у спортивно-тренувальному таборі стало привітання іменинників під час сніданку. То була велика радість не тільки для іменинників, а й для всіх інших вихованців: жарти, обійми, аплодисменти....

Привітавши двох вихованців і переcheкавши радісні аплодисменти їх друзів, Паша – після невеличкої паузи – сказав: „У нас сьогодні ще один іменинник – Олег Павлович”. Настала тиша. Камера режисера фільму наводилась на обличчя вихованців, на яких були відображені всі відтінки негативного ставлення до іменинника-вихователя. Мовчазна пауза продовжувалась, а Паша мовчки ніби говорив Олегу: „Ось наслідки твоєї виховної методики. Ти ніколи не зможеш ефективно впливати на них, поки не викличеш до себе поваги, довіри і симпатії. Той внутрішній конфлікт, який ти щойно відчув, буде продовжуватись і поглиблюватись. А потім накопичений негатив шукатиме свого виходу. Все це може призвести до найнегативніших наслідків, у тому числі і для себе особисто”.

Як вже було зазначено вище, прийом натяку може успішно використовуватися для посилення будь-якого методу виховання, де він виступає у формі прихованого мовчазного монологу або діалогу, під впливом якого відбувається переосмислення негативної поведінки, прозріння, формування правильних висновків і т.ін.

У сучасних підручниках з педагогіки переважно виділяють два різновиди виховних ситуацій: природні та штучні (спеціально організовані).

З метою яскравої ілюстрації спеціально створеної виховної ситуації, структурним компонентом якої виступає натяк як підсилювач її ефективності, при вивченні методів виховання звертаємось до книги вчителя-новатора Є.М.Ільїна „Путь к ученику” (1, с. 38-40).

...Довгим ланцюжком, взявшись за руки, незграбно похитуючись, наче качата, йшли сквером чотирирічні малюки. Поруч їх молода вчителька. „Дітки!” – раптом сказала вона. – Володя загубив рукавичку. Що ж тепер робити? У нього ж змерзнуть руки. Нехай кожен по черзі дасть йому свою рукавичку погрітись. Хто перший? Дружно простягнулись ручки. Всю дорогу Вова грівся теплом чужих рукавичок, навіть не підозрюючи, що свою не загубив: вона лежала в кишені виховательки. Вова нарешті зрозумів, які добрі й чуйні його друзі, з якими він ніколи не ділився ні іграшками, ні цукерками.

Кожен поспішав своєю послугою випередити іншого, довести, що його рукавичка тепліша, і він з радістю готовий поділитись її теплом з ближнім.

Змерзнути, постраждати за іншого! – був тут і такий нюанс. Свою „рукавичку”, образно кажучи, загубити може кожен. Але як важливо вчитися духовному донорству, потребі й мужності стати в чергу, щоб віддати своє тепло.

Коли діти розбіглися по скверу і займалися хто чим, чіткий малюнок черги зберігався. Раз по раз малюки підбігали до наставниці, запитуючи, чиєї рукавички зараз черга?

Зовні незворушною залишалася лише вихователька. Вона займалася Вовою, працювала з ним, зрідка кидаючи на його адресу мовчазні докори: ось, дивись, яким потрібно бути щедрим і тобі, як вони!”

Відзначу і таку деталь: щоб користуватися чиеюсь рукавичкою, Вова протягом всього часу змінював пари, тому що в групі був єдиним, в кого рукавички не були з’єднані резинкою, просунутою в рукави через пальто. Коли він ставав поряд з Танею чи Михайлом, то ніяково просував свою руку до їх рукавичок, деякий час крокував у задумі, лише зовні з’єднаний рукавичкою, а насправді - нервом дбайливої руки. Так майже з кожним із своїх товаришів, відчуваючи всі відтінки тепла, розмір і форму рукавичок, пройшов він сквером, все тісніше притуляючись до того, з ким крокував поряд.

Аналізуючи приклади подібних емоційно насичених ситуацій, студенти набувають досвіду власного моделювання виховних ситуацій, дія яких має бути підсилена тими чи іншими прийомами виховного впливу.

Для ілюстрації наведемо змодельовану студентом інституту фізичного виховання та спорту М.Фільварковим виховну ситуацію, спрямовану проти шкідливої звички паління, підсилену натяком:

Модель ефективного виховання уявляю собі у вигляді наступної метафори:

Бачу молоду вродливу вчительку, яка сидить поряд зі своїм учнем, заядлиим курильщиком в сучасному невеличкому кінотеатрі. Учень раз від разу закашлюється.

На екрані: юнак заходить до лікаря за результатами діагностики внутрішніх органів. Лікар з сумом сповіщає, що у нього серйозна хвороба – рак.

- А якщо я перестану палити?
- В цьому немає сенсу. Вже пізно, - відповідає лікар.

Вчителька та учні мовчки спостерігають події на екрані. Стоїть тиша, яку час від часу порушує хворобливий кашель учня.

Натяк як підсилюючий прийом виховного пливу успішно допомагає реалізувати виховний потенціал іншого різновиду виховних ситуацій: тих, які виникають природно і завдяки педагогічно грамотному застосуванню цього прийому спрямовується у потрібне виховне русло.

Такою ситуацією може бути природний конфлікт; конфлікт, спровокований учнями і т.ін.

Природну виховну ситуацію, в якій явно проявились певні негативні риси вихованця, які потребують свого виправлення, наводить Є.Ш.Натанзон. (5, с.140-141). І знову ж таки саме прийом натяку допомагає вихователю реалізувати виховний потенціал ситуації, яка виникла сама по собі:

Однієї вересневої неділі ми з дітьми вирушили в похід.

Захлинаючись від захоплення, діти приносили гриби у замурзаних землею долонях. Вони зовсім сп'яніли від духмяного повітря, бігали один за одним, вилазили на дерева, з войовничими криками, полювали то на вужа, то на жабу...

Нарешті ми зібралися відпочити і поснідати. Примостились під високою дуплистою березою.

Діти розклали на зеленій траві свої припаси та шумно почали їсти, пропонуючи один одному хліб, огірки, помідори.

"Чого не їси, Трофімов?" - запитав хтось. – "Не хочеться". - "От дивак, не зголоднів! А я просто як звір голодний. Бери бублики!" Я, почувши, що Трофімов відмовився від бубликів, відразу подумала, чи не захворів він, чи не занадто зморився від біганини.

Згодом діти знову розбрелись у різні сторони, і тоді до мене несподівано підійшов Трофімов, вийняв з сумки великий шматок домашнього пирога, плитку шоколаду і сказав пошепки:

— Їжте, будь-ласка, Марино Михайлівно!

Я подивилась на нього здивовано і відмовилась. Хлопцю стало соромно. Він відійшов у бік, і почав їсти сам.

Повертались ми пізно, сиділи у напівтемному вагоні і згадували події дня. Знову всі зголодніли, але харчі закінчились.

Я дістала з портфеля булку, нарізала тонкими шматочками і запропонувала дітям. Діти почали відмовлятися.

— Їжте самі, Марино Миколаївна, ми не хочемо, - запевняв мене Селиванов, який тільки що жалібним зойком пробудив у нас апетит.

— Ні, - заперечила я, - у друзів у поході все повинно бути спільним. Що ж ви бажаєте, щоб я пішла в інший кінець вагону й сама все з'їла?

Це переконало їх. Кожен взяв свій шматок і почав їсти.

— Правильно - сказав Румянцев. - це найогидніше ховатися від товаришів і їсти нишком.

Я подивилася на Трофімова... Навіть при цьому напівтемному освітленні було видно, що він почервонів до сліз. Я швидко відвернула погляд, зрозумівши, що урок, який сама того не плануючи, дала йому, досягнув мети.

На лабораторних заняттях з педагогіки, окрім аналізу та моделювання виховних ситуацій, студенти отримують і завдання, пов'язані з застосуванням того чи іншого методу виховання у заданих педагогічних ситуаціях та підсиленням його ефективності певним, також заданим викладачем прийомом виховного впливу.

У наведених нижче завданнях майбутні вчителі фізичної культури пропонують прийом натяку, як підсилюючий прийом коротких монологів, звернених до свідомості вихованців як суб'єктів виховної взаємодії.

Завдання № 1 (скорочений варіант вище запропонованої ситуації, яка на цей раз вимагає від студентів моделювання коротких монологів звернення до свідомості, підсилених прийомом натяку).

Під час екскурсії до лісу мої восьмикласники сіли обідати, Сергій сидів збоку під деревом і майже нічого не їв. - Чи не захворів? — думаю. Однак по обіді, коли всі побігли купатись на озеро, Сергій підійшов і запропонував мені шматок домашнього пирога.

Як мені діяти далі?

Варіанти виховного впливу:

- Сказати: «Сергію! У поході всі як одна сім'я. Уяви собі, що твоя мама купила щось і таємно від вас з'їла сама... А тепер порадь, як мені бути з твоїм пирогом?»

- Взяти пиріг і сказати: «Дякую, Сергію, що піклуєшся про мене. Я залишу цей пиріг на вечір і розділю на всіх. Тоді він буде ще смачнішим, і кулінарні вміння твоєї мами оцінять всі твої друзі».

- Взяти пиріг, подякувати й покласти його собі в сумку. Коли повернуться зголоднілі плавці, я скажу: «А у нас із Сергієм для вас сюрприз!» З цими словами дістану пиріг, на всіх розділю.

- Сказати: «Дякую, Сергію, за таку смакоту і тішусь з того, що ти не егоїст. Ти ж міг і сам гарно пообідати таким пирогом, та захотів розділити його з ближнім. Але зрозумій: така людина, як ти, здатна ущасливити не тільки одного вчителя, а й інших. Давай спробуємо тобі й твоїм однокласникам принести радість: розділи цей шматок пирога на всіх і спробуй сам знайти привід, щоб почастувати їх».

Завдання № 2

Віра Сергіївна - класний керівник 7-Г. Щоб бути обізнаною з усім, що відбувається в класі без неї, вона вирішила призначити ученицю, яка б стежила за учнями і розповідала б про все їй.

Віра Сергіївна захворіла. На урок прийшла студентка-практикантка і повідомила, що на час хвороби класного керівника буде виконувати його обов'язки. В кінці робочого дня до молодої вчительки підійшла дівчинка і почала розповідати про все і про всіх.

Студентка спочатку почервоніла, а потім ...

Як ви себе поведете далі на місці студентки-практикантки?

Варіант виховного впливу:

Вислухавши ученицю, я б сказала: 'Ти мені розповідала про своїх друзів, а я згадала такий випадок.

На уроці математики Сергій кинув своєму товаришу записку, яка закотилася під парту. Олег, не зрозумівши, що записка адресована йому, підняв руку і доніс про це вчителю, на що вчитель відповів: "Я і так це бачив і покараю Сергія, а нашіптувати та доносити на свого товариша негарно".

Після цього Олег, почервонівши, сів за парту. Урок закінчився. На перерві Олег підняв та розгорнув записку, в якій прочитав: "Олег, давай підемо після уроків на кінні перегони?" Тоді він підійшов до Сергія і запитав: "Ну що, підемо на перегони?"

- Як ти думаєш, Галинко, що відповів Сергій Олегу?

- А що відповіла б йому ти в цій ситуації?

А Сергій тоді відповів Олегу, що вже пізно, оскільки коні вже поїхали...

Даний прийом є не тільки предметом навчального аналізу на лабораторних заняттях з теорії та методики виховання. Він успішно застосовується як прийом виховного впливу на студентів у процесі викладання педагогіки для підсилення її виховного потенціалу, реалізуючи спонукаючу функцію.

Один із важливих критеріїв підбору ілюстративного матеріалу при підготовці до лекцій та семінарських занять є оцінка його змісту не тільки „очима програми”, а й „очима самих студентів”. Піклуючись про те, щоб відібраний для ілюстрації педагогічний факт, відео фрагмент, ситуація відповідали темі заняття, ми одночасно „приміряємо” їх і до потреб, життєвого досвіду та інтересів студентів, забезпечуючи їх відповідність тому колу проблем, з якими стикається майбутній учитель у сфері взаємодії з іншими людьми.

Натяку як прихованому прийому виховного впливу відводиться особлива роль. Таким чином, студент не тільки засвоює сутність методів та прийомів, а приходять до висновку про необхідність оволодіння ними, оскільки бачить в них інструмент успішного вирішення власних проблем. А його діяльність на заняттях, перестаючи бути суто пізнавальною, стає особистісно значущою.

Про виховний вплив занять з педагогіки, які реалізують такий підхід до її вивчення, свідчать чисельні анонімні відгуки студентів, зокрема інституту фізичної культури і спорту:

- „... Після кожної пари я розумів, що роблю в житті щось неправильно. Засмучуюсь через дрібниці. Не можу стримувати емоцій. У мене не має чітких принципів. Я витрачаю дарма дуже багато часу. Лінивий. Я не серйозна людина. Дуже себе жалію, це не прийнятно ні для студента, ні для педагога. Дуже дякую за те, що розкрили мені очі на мої власні недоліки. Я вже „підняв лапки”, але

зараз опушу руки і зіжму кулаки. Я виправлюсь, навіть, якщо, для цього потрібно буде пливати проти течії і докласти багато зусиль...”.

- „... після пар з педагогіки, я, виходячи з аудиторії, розумів, що щось в мені змінювалось, змінювалось на краще. Я по-іншому став дивитись на деякі речі, аналізувати свої вчинки і розуміти, що наступного разу треба чинити по-іншому. Я часто давав собі слово, що треба позбутись деяких недоліків (поганих звичок), але це були лише слова. Після однієї з пар з педагогіки я почав не говорити, а діяти, і вже не палю тиждень...”.
- „... після заняття з педагогіки я відчував у собі позитивні зміни. У мене багато друзів, які теж не товаришують із законом, і ваші прийоми я використовував на них. Отримував непоганий результат. Пам'ятаю ваш натяк після пропущеного мною заняття. Після того я навіть почав читати книгу Я.Корчака „Як любити дітей”...
- „... коли в мене виникали погані думки, то зупиняла часто педагогіка. А зміст занять з педагогіки заклав у мене початок перемоги над собою...”.
- „... під впливом педагогіки у мене навіть змінилися відносини з моєю дівчиною. Завдяки тому, що я неодноразово наводив їй приклади з наших занять. Можливо, Ви не помічали, але майже на всіх заняттях, коли ми аналізували відео фрагменти, я в душі своїй часто ледь не плакав, стримуючись, щоб не видати цього зовні...”.

Література:

1. Ильин Е.Н. Путь к ученику. – М.: Просвещение, 1988. – 288 с.
2. Каплінський В.В. Критерії відбору педагогічних ситуацій для лабораторних та практичних занять з дисциплін педагогічного циклу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – Вінниця, 2004. – Випуск 4. – С.50-53.
3. Каплінський В.В. Використання гальмівних прийомів виховного впливу у процесі розв'язання педагогічних ситуацій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – Вінниця, 2004. – С.104-109.
4. Каплінський В.В. Реалізація виховного потенціалу педагогічних дисциплін // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – Вінниця, 2004. – С.131-135.

5. Каплінський В.В. 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення. – Вінниця, 2005. – 79 с.
6. Натанзон Э.Ш. Приёмы педагогического воздействия. – М.: Просвещение, 1972. – 215 с.